

مطالعه تطبیقی تأثیر عوامل مؤثر در گردشگری بین‌المللی در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه منتخب با تأکید بر شاخص نهادی ICRG (شاخص راهنمای بین‌المللی ریسک کشوری)

محمدحسن فطرس^۱، محمدحسین ایمانی خوشخو^۲، احمدسرلک^۳، سیدمحمدحسینی صالحی^۴

DOI:10.22034/jtd.2020.216854.1951

چکیده

در چارچوب الگوها و نظریات رشد و توسعه، توجه به رشد درون‌زا و توسعه پایدار جایگاهی ویژه و اهمیت خاصی داشته است. طی دهه‌های اخیر، صنعت گردشگری یکی از مهم‌ترین منابع پایدار، کارآمد و پویای درآمد و توسعه برای کشورها شناخته می‌شود. صنعت گردشگری، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، با توجه به جاذبه‌های خاص فرهنگی، تاریخی و طبیعی باید بیش از پیش مدنظر قرار گیرد و سیاست‌گذاری متناسبی در مورد آن لحاظ شود. در این تحقیق، با لحاظ کردن عوامل اقتصادی و نهادی (شاخص راهنمای ریسک بین‌المللی کشورها (ICRG)) به مقایسه تطبیقی دو گروه از کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه منتخب طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۶ پرداخته شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد ضریب تخمین میزان گردشگران دوره قبل، درجه باز بودن اقتصاد، زیرساخت‌های حمل‌ونقل و وضعیت شاخص نهادی ICRG در هر دو گروه از کشورها تأثیر مثبت و معناداری داشته است؛ البته شاخص نهادی ICRG در کشورهای در حال توسعه تأثیر بیشتری را نشان داده است. همچنین ضریب تخمین شاخص توسعه انسانی در کشورهای توسعه‌یافته مثبت و معنی‌دار است. ضریب تخمین سطح عمومی قیمت‌ها (تورم) در کشورهای توسعه‌یافته، کوچک اما منفی و معنی‌دار است، اما در کشورهای در حال توسعه - با توجه به وضعیت ارزش پول ملی در مقابل ارزهای خارجی گردشگران - این ضریب بسیار کوچک، اما مثبت و معنی‌دار است.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۱/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۲/۳۱

واژه‌های کلیدی:

شاخص نهادی، ریسک سیاسی، درجه باز بودن اقتصاد، زیرساخت‌های حمل‌ونقل

مقدمه

دولت‌ها با مشارکت بخش خصوصی درصدد جذب بیشتر گردشگر خارجی و سرمایه‌گذاری گسترده در این بخش‌اند. شواهد بسیاری از تأثیرگذاری صنعت گردشگری در رشد و توسعه کشورها وجود دارد. کشورهای توسعه‌یافته با اهتمام به این بخش، منابع درآمد عظیمی کسب کرده‌اند و کسب‌وکار در صنعت گردشگری آن‌ها رونق یافته است. همراه با روند توسعه جامعه جهانی، به‌ویژه کشورهای در حال توسعه، درصدد خلق ظرفیت‌های جدید و مناسب، ارتقای کارایی و بهره‌گیری بیشتر از منابع طبیعی، فیزیکی و انسانی خود بوده و به‌منظور رشد و توسعه پایدار گام برمی‌دارند. در دنیای اقتصاد، کشورهای

در جهان امروز، با درک کمیابی منابع، الگوها و سیاست‌گذاری‌های رشد و توسعه در کشورها، بر استفاده کمتر از منابع تجدیدناپذیر و استفاده از منابع پایدار و تجدیدپذیر تأکید شده است. از مهم‌ترین و کارآمدترین صنایع، به‌منظور رشد و توسعه پایدار مبتنی بر عوامل درون‌زای اقتصاد، صنعت گردشگری است. با توجه به این‌که این صنعت در سایر بخش‌ها و صنایع تأثیرات گسترده‌ای داشته و محرک آن‌هاست، امروزه از اولویت‌های دولت‌های توسعه‌گرا به‌شمار می‌رود. همراه با گسترش مبادلات و روابط بین‌المللی در چارچوب سیاست‌های رشد و توسعه،

۱. دکتری تخصصی علوم اقتصادی، استاد تمام دانشگاه بوعلی سینا همدان (نویسنده مسئول) fotros@basu.ac.ir

۲. دکتری تخصصی علوم اقتصادی، دانشیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علم و فرهنگ

۳. دکتری تخصصی علوم اقتصادی، دانشیار و عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اراک

۴. دانشجوی دکتری علوم اقتصادی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اراک (مقاله برگزیده از رساله دکتری این نویسنده با همین موضوع در دانشگاه آزاد اسلامی اراک است.)

و تاریخی، صنعت گردشگری می‌تواند در کنار سایر صنایع و بخش‌ها، همراه با مشارکت بخش خصوصی، به‌منزله صنعتی پویا برای رشد و توسعه این کشورها نقش فعال و محوری داشته باشد.

امروزه صنعت گردشگری، به‌مثابه بزرگ‌ترین صنعت خدماتی و سومین صنعت جهان بعد از صنعت نفت و خودرو، منبعی برای رشد تولید، درآمدزایی، اشتغال و توسعه زیرساخت‌ها شناخته می‌شود که به تحرک بخش‌های بالادستی و پایین‌دستی مرتبط با خود منجر می‌شود.

براساس آمار سازمان جهانی گردشگری (UNWTO)^۱ تعداد گردشگران بین‌المللی در سال ۲۰۱۸ با رشد ۶ درصدی همراه بوده و به ۱/۴ میلیارد نفر رسید. این رقم در حالی ثبت می‌شود که در سال ۲۰۱۷، مجموع ۱ میلیارد و ۳۲۲ میلیون سفر گردشگری انجام شده و مجموع درآمد این صنعت بزرگ، به ۱/۲۳ تریلیون دلار رسیده بود. بنابر گزارش شورای جهانی سفر و گردشگری (WTTC)^۲، که در آن ۱۸۵ کشور از ۲۵ منطقه جهان بررسی شده‌اند، بخش سفر و گردشگری سهمی ۱۰/۴ درصدی از تولید ناخالص داخلی جهان را در سال ۲۰۱۸ داشته و بیش از ۳۱۹ میلیون شغل، معادل ۱۰ درصد از کل اشتغال جهان، در این سال به‌واسطه این بخش ایجاد شده است. پیش‌بینی می‌شد در سال ۲۰۲۰، گردشگری بین‌المللی به ۱/۶ میلیارد نفر و درآمد گردشگری به ۲ هزار میلیارد دلار برسد. نکته درخور تأمل این‌که براساس آمار سازمان جهانی گردشگری، از مجموع ۱/۴ میلیارد نفر گردشگری بین‌المللی در سال ۲۰۱۸، سهم اروپا از ورود گردشگران ۷۱۳ میلیون نفر و سهم آمریکا ۲۱۷ میلیون نفر بوده است؛ در مقابل سهم افریقا و خاورمیانه (کشورهای در حال توسعه) هر یک فقط ۶۷ میلیون نفر بوده است. با نگاهی به اختلاف سهم کشورها در گردشگری بین‌المللی درمی‌یابیم چنانچه کشورهای در حال توسعه به‌صورت جدی به شناسایی عوامل ایجاد این شکاف نپردازند و با توجه به یافته‌های علمی، سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی مناسبی اتخاذ نشود، خود را از مزایا و عایدات این صنعت، که در قرن بیست و یک به‌منزله موتور محرکه اقتصاد نام برده می‌شود، محروم کرده‌اند (شاه‌آبادی و سیاح، ۱۳۹۲).

نگاه غالب در بسیاری از پژوهش‌های ارائه‌شده در حوزه عوامل مؤثر در گردشگری، صرفاً تأکید بر متغیرهای سمت عرضه، سمت تقاضا و عوامل ارتباطی یا عوامل برون‌زا و روان‌شناختی بوده و کمتر به تأثیر عوامل اجتماعی و نهادی

در جذب گردشگر توجه شده است. مهم‌ترین کارکرد عوامل نهادی (نظیر کیفیت حکمرانی، مقررات، حقوق مالکیت، هنجارها، وضعیت تنش‌ها) کاهش عدم اطمینان و هزینه‌های مبادله در فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جوامع است.

همراه با موج انتقادی به سیاست‌های نئوکلاسیک، از منظر نهادگرایی شاخص‌های نهادی در توسعه اقتصادی و گردشگری کشورها در عرصه‌های گوناگون تأثیرگذار بوده و بی‌شک کشورهایی در صحنه بین‌المللی در حوزه گردشگری موفق‌اند که با افزایش جاذبه‌ها و کاهش دافعه‌ها، موجب جذب گردشگران از سایر نقاط جهان شوند. به‌رغم اهمیت تعیین‌کننده عوامل نهادی در جذب گردشگر بین‌المللی، تاکنون تحقیقات جامعی در این خصوص صورت نگرفته است (تلیایی و شاه‌آبادی، ۱۳۹۵).

هدف اصلی این پژوهش، تحلیل کمی (مبتنی بر روش‌های اقتصادسنجی) و بررسی تطبیقی تأثیر شاخص نهادی راهنمای ریسک بین‌المللی کشوری (ICRG)^۴ در کنار سایر عوامل و متغیرهای اقتصادی، در گردشگری بین‌المللی است. تفاوت و نوآوری پژوهش حاضر در مورد مطالعات تجربی مشابه در حوزه گردشگری آن است که در اکثر این نوع پژوهش‌ها، صرفاً متغیرهای اقتصادی (سمت عرضه و تقاضا) و عوامل ارتباطی لحاظ شده و در مطالعاتی که به شاخص‌های نهادی نیز پرداخته‌اند عمدتاً به تأثیر شاخص نهادی حکمرانی خوب^۵ در گردشگری توجه شده است، اما در این تحقیق، به علت ضرورت مطالعه و ارزیابی دقیق تأثیر سایر شاخص‌های نهادی، شاخص راهنمای ریسک بین‌المللی کشورها انتخاب شده است؛ در نتیجه به تأثیر مؤلفه‌های متعدد این شاخص (ریسک سیاسی) در گردشگری بین‌المللی در کنار سایر عوامل خواهیم پرداخت. از دیگر وجوه تمایز این تحقیق، می‌توان به تنوع نمونه انتخابی کشورها، که از قاره‌های مختلف جهان بوده‌اند - و مقایسه تطبیقی گروه‌بندی آن‌ها اشاره کرد. تفاوت دیگر این پژوهش با مطالعات بین‌کشوری مشابه، روش آماری تحقیق است. در اکثر پژوهش‌های کمی، از روش اقتصادسنجی داده‌های تابلویی ایستا استفاده شده است، اما در تحقیق حاضر از روش داده‌های تابلویی پویا در حکم روشی مناسب برای ارزیابی تأثیر شاخص‌های نهادی در گردشگری استفاده شده است.

در این پژوهش، در بخش اول به مبانی نظری گردشگری و نهادگرایی و در بخش دوم، به بررسی پیشینه تجربی تحقیق می‌پردازیم. در بخش سوم، روش تحقیق مبتنی بر روش‌های اقتصادسنجی بیان شده و در بخش چهارم،

4. International Country Risk Guide

5. Good Governance Indicator

1. World Tourism Organization

2. The World Travel and Tourism Council

۳. البته این پیش‌بینی تحت شرایط نرمال جهانی بوده و با شیوع ویروس کرونا در این سال، انتظار می‌رود شاهد رکود شدید در صنعت گردشگری باشیم.

گردشگری فعالیت افرادی است که برای استراحت، کار و علل دیگر به خارج از محل سکونت معمول خود سفر می‌کنند و حداکثر به مدت یک سال در آنجا می‌مانند. سازمان همکاری و توسعه (OECD)^۲ جهانگرد را شخصی می‌داند که خارج از محل اقامت همیشگی خود دست‌کم ۲۴ ساعت در حال گردش و سیاحت باشد. در گردشگری داخلی (بومی)، افراد مقیم یک کشور به مدت دوازده ماه به محلی در کشور خود که از محیط معمول زندگی‌شان دور باشد سفر می‌کنند. گفتنی است در این سفر، هدف اصلی دریافت مزد نیست. در گردشگری خارجی (بین‌المللی)، افراد برای حداکثر دوازده ماه به کشوری که محل اقامت معمولی‌شان نیست سفر می‌کنند و هدف اصلی آن‌ها نیز انجام کاری با دریافت مزد نیست. با توجه به تنوع تقسیم‌بندی گردشگری، انواع گردشگری از لحاظ هدف به اختصار در جدول ۱ بیان شده است (مریدی، ۱۳۹۵):

به معرفی مدل کمی تحقیق و نتایج برآورد آماری تحقیق پرداخته شده است. در پایان نتیجه‌گیری و پیشنهادهای کاربردی در حوزه سیاست‌گذاری گردشگری همراه با محدودیت‌های پژوهش ارائه شده است.

مبانی نظری و ادبیات تحقیق

در این بخش، نخست مبانی نظری گردشگری تبیین شده، سپس به عوامل مؤثر در صنعت گردشگری و تأثیر بالقوه شاخص‌های نهادی در آن (با تأکید بر شاخص راهنمای بین‌المللی ریسک کشوری) پرداخته شده است.

مبانی نظری گردشگری

بر اساس تعریف فرهنگ لغت آکسفورد^۱، ریشه توریزم (Tourism) از کلمه tour به معنای گشتن گرفته شده که در لغت Tourms - به معنی دورزدن، رفت و برگشت میان مبدأ و مقصد و چرخش - ریشه دارد که از یونانی به اسپانیا، فرانسه و انگلیسی راه یافته است. طبق تقسیم‌بندی براساس مکان، سازمان جهانی گردشگری تعریف زیر را برای گردشگری ارائه کرده است:

جدول ۱: انواع گردشگری از لحاظ هدف

گردشگری تفریحی	گردشگری درمانی	گردشگری ورزشی	گردشگری سیاسی	گردشگری تاریخی	گردشگری مذهبی و زیارتی	گردشگری اجتماعی	گردشگری تجاری و بازرگانی	گردشگری فرهنگی و آموزشی
این نوع گردشگری بیشتر افرادی که در کشورهای گوناگون اقدام به سفر می‌کنند، گردشگرانی هستند که به منظور هدف‌های تفریحی و گردش و سیری کردن ایام تعطیل راهی سفر می‌شوند.	این نوع گردشگری شامل افرادی و گروه‌هایی است که برای استفاده از تغییر آب و هوا (با هدف پزشکی و درمانی) استفاده می‌کنند.	هر نوع مسافرتی که به منظور فعالیت‌های ورزشی باشد، گردشگری ورزشی نامیده می‌شود.	مسافرت به منظور شرکت در اجلاس و مجامع و بین‌المللی، کنگره‌ها و سمینارهای سیاسی، جشن‌های ملی و مذهبی، مراسم و پیه سیاسی، مانند تدفین رهبران و شخصیت‌های سیاسی، پیروزی رهبران و احزاب و به حکمت رسیدن آن‌ها، گردشگری سیاسی نامیده می‌شود.	اماکن تاریخی و آثار باستانی؛ موزه‌ها از اماکن هستند که هر ساله تعداد کثیری از جهانگردان را جذب می‌کنند، و نمونه‌های بارز این قبیل جهانگردی در ممالک مشرق‌زمین و ایران قابل رؤیت است.	هر ساله میلیون‌ها نفر از جهانگردان برای زیارت اماکن مقدسه خویش راهی ممالک دیگر می‌شوند. این قبیل جهانگردی که نمونه بارز آن در مشرق‌زمین دیده می‌شود از مشهورترین انواع جهانگردی قلمداد می‌شود.	در این گردشگری عمدتاً هدف‌های اجتماعی، مردم‌شناسی، جامعه‌شناسی و امثال آن مدنظر است. دیدار دوستان و خویشاوندان نیز از نوع گردشگری اجتماعی به‌شمار می‌آیند.	مهم‌ترین مسافرت‌هایی که تحت این عنوان صورت می‌گیرد عبارت‌اند از: سفرهایی که افراد برای شرکت در بازارهای مکاره، نمایشگاه‌های کالا و صنایع و یا سرکشی و بازدید از تأسیسات کارخانه‌ها و نظایر آن می‌کنند و می‌توانند با شرایط آسان‌تر و با فرصت بهتری از نقاط دیدنی کشور بازدید کنند.	این نوع گردشگری آشنایی با موارد فرهنگی و هنری، آداب و رسوم، بناها و آثار تاریخی و با هدف‌های آموزشی، تحقیقاتی و پژوهشی صورت می‌گیرد.

1. Oxford Dictionary

2. Organisation for Economic Co-operation and Development

عوامل مؤثر در گردشگری

نگاه غالب در بسیاری از پژوهش‌های ارائه شده در حوزه عوامل تاثیرگذار در گردشگری، تاکید بر مولفه‌های اقتصادی (نظیر متغیرهای درآمد سرانه کشورهای مبدأ، نرخ ارز، قیمت‌های نسبی) بوده است و کمتر به سایر عوامل نهادی و اجتماعی توجه شده است. براساس دیدگاه‌های مطرح در حوزه گردشگری، می‌توان عوامل مؤثر در گردشگری را به سه گروه کلی تقسیم کرد:

الف) متغیرهای سمت تقاضا: به مجموعه‌ای از متغیرهای اقتصادی، اجتماعی و طبیعی منطقه مبدأ اطلاق می‌شود که در ترجیحات و انگیزه‌های گردشگر تاثیرگذار است. متغیرهایی همچون انگیزه‌های فردی سفر گردشگران، فرهنگ و سنن مردم و شرایط جغرافیایی و میزان درآمد و میزان فراغت، انتظارات مصرف‌کنندگان و سیاست‌های مالی و نظارتی بر مخارج جهانگردان را می‌توان برشمرد؛

ب) عوامل سمت عرضه: به مجموعه‌ای از متغیرهای اقتصادی، اجتماعی و طبیعی منطقه گردشگرپذیر اطلاق می‌شود که در ترجیحات و انگیزه‌های گردشگران در ورود به منطقه گردشگرپذیر تاثیرگذار است؛ از جمله متغیرهای اقتصادی در منطقه گردشگرپذیر، که عوامل سمت عرضه نامیده می‌شود، می‌توان به شاخص درآمد واقعی مردم، میزان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، سطح توسعه یافتگی، زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات و همچنین سطح زیرساخت حمل و نقل، میزان رقابت و کیفیت عرضه محصول جهانگردی و همچنین به مقررات اقتصادی موجود در کشور میزبان اشاره کرد؛

ج) عوامل ارتباطی: متغیرهای ارتباطی نیز به آن دسته از متغیرهایی اطلاق می‌شود که در دو کشور با یکدیگر مرتبط‌اند. از جمله تبلیغات منطقه گردشگر فرست در گردشگرپذیر، نرخ ارز، مدت زمان و هزینه سفر (شاه‌آبادی و سیاح، ۱۳۹۲).

در چارچوب مبانی نظری و مطالعات تجربی ارائه شده و با نگاه اقتصادی و نهادی، با توجه به این‌که تاکید این پژوهش بر ورودی گردشگر خارجی و عوامل مؤثر در آن از نظر کشور گردشگرپذیر است، براساس مطالعات ارائه شده، عوامل مؤثر در گردشگری به شرح ذیل مطرح و در مدل تحقیق لحاظ شده است:

وضعیت زیرساخت‌های حمل و نقل با هدف جابه‌جایی گردشگران خارجی، که از مهم‌ترین آن‌ها

صنعت حمل و نقل هوایی است. هرچه تسهیلات و دسترسی به حمل و نقل ارتقا یابد، ظرفیت‌های جذب گردشگر بیشتر و بهتر خواهد بود؛ بنابراین گسترش زیرساخت‌های حمل و نقل (بنادر، فرودگاه‌ها و شبکه جاده‌ای) یکی از مهم‌ترین اقدامات دولت‌ها برای گسترش گردشگری است (سیاح، ۱۳۹۲).

رابطه معکوس قیمت و میزان تقاضا در اقتصاد، مبین تأثیر تورم یا وضعیت هزینه‌های (گرانی یا ارزانی) خدمات گردشگری در کشور مقصد (عامل قیمتی) در تقاضای گردشگری است. این عامل در مطالعات تجربی متعدد، از جمله مطالعات سیاح و شاه‌آبادی (۱۳۹۲) لحاظ شده است.

همچنین تحقیقات بسیاری از جمله لیم^۴ (۱۹۹۷) و راسخی و حسینی (۱۳۹۲) بر تأثیر وضعیت توسعه انسانی (با متغیرهایی نظیر خدمات بهداشتی، سطح آموزش) به‌منزله یکی از مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده در ورود گردشگران تأکید دارد.

از آنجاکه عوامل ارتباطی نیز به‌منزله یکی از عوامل مؤثر در گردشگری مطرح است؛ بنابراین ارتباطات تجاری بین الملل به‌مثابه عاملی ارتباطی در گردشگری شناخته شده و در این پژوهش، درجه بازبودن اقتصاد (مجموع صادرات و واردات به نسبت تولید ناخالص داخلی)، که عامل مهمی در برقراری ارتباطات اقتصادی کشورها و تردد تولیدکنندگان، عوامل تولید و تجار است، به‌منزله متغیری مؤثر لحاظ شده است (پورفرج و همکاران، ۱۳۸۷).

از دیگر عوامل مؤثر در ورود گردشگران، انتظارات و درجه مطلوبیت ذهنی گردشگران از سفر به سایر کشورهاست. گفتنی است وضعیت و میزان گردشگران دوره‌های قبل، به‌منزله شکل‌دهنده انتظارات و مطلوبیت گردشگران بالقوه آتی، در جذب گردشگر مؤثر خواهد بود (امام‌قلی‌پور و آسمانه، ۱۳۹۰).

بسیاری از مطالعات، صرفاً بر متغیرهای اقتصادی مؤثر در گردشگری تأکید داشته و به عوامل نهادی کمتر توجه کرده‌اند. نهادگرایان معتقدند مؤلفه‌های نهادی (در حکم نظام‌هایی از قواعد، قوانین، آداب، عادات و روابط اجتماعی و...) در متغیرهای اقتصادی نظیر رشد و توسعه اقتصادی و جذب گردشگر مؤثرند. با نگاهی به تحقیقات ارائه شده در صنعت گردشگری به نظر می‌رسد در بررسی عوامل مؤثر در جذب گردشگر شاهد گونه‌ای نقص در تحلیل و الگوسازی گردشگری هستیم؛ زیرا توجه اصلی در این مطالعات، بر عواملی

1. Demand Side Variables
2. Supply Side Variables
3. Relationship Factors

4. Lim

مطلوب‌تر و بهتر عبارت‌اند از: سطح اعتماد و اطمینان بالاتر افراد و بنگاه‌ها، فضای مناسب‌تر و کم‌ریسک‌تر کسب‌وکار، محیط امن و رقابتی‌تر و گام‌نهادن در مسیر رشد و توسعه اقتصادی-اجتماعی، از جمله ارتقای گردشگری. از مهم‌ترین شاخص‌های نهادی، شاخص حکمرانی خوب، آزادی اقتصادی، راهنمای بین‌المللی ریسک کشوری را می‌توان نام برد. در این تحقیق به‌منظور تمایز از مطالعات مشابه به تأثیر شاخص راهنمای بین‌المللی ریسک کشوری در گردشگری خواهیم پرداخت. در جدول ۲ وضعیت مقایسه‌ای این شاخص و تعداد گردشگر چند کشور نمونه تحقیق ارائه شده است.

همچون درآمد و سطح قیمت‌ها بوده و از عوامل نهادی کشور میزبان در مطالعات غفلت شده است. برخی از صاحب‌نظران همچون ویت (۱۹۹۵)، لیم (۱۹۹۷)، لیم و مک آلر (۲۰۰۲) و سیکورا و نوناس (۲۰۰۸) بیان می‌دارند نهادها و سطح توسعه در کشور مقصد از مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده ورود گردشگر بوده و تاحدی از تأثیر آن‌ها غفلت شده است. نهادها در حکم نظام‌هایی از قواعد اجتماعی تثبیت‌شده و مرسوم، عرف قراردادی، آداب و عادات-که تعاملات و روابط اجتماعی را شکل و سازمان می‌دهند- تأثیر بسزایی در شکل‌دهی فضای عمومی جامعه دارند (تلیابی و شاه‌آبادی، ۱۳۹۵). ویژگی کشورها با ساختار نهادی

جدول ۲: وضعیت مقایسه‌ای شاخص نهادی ICRG (ریسک سیاسی) و تعداد گردشگر (میلیون نفر) برای چند کشور نمونه از تحقیق

کشور سال	فرانسه		ژاپن		ایران		مصر		کنیا	
	ICRG	گردشگر	ICRG	گردشگر	ICRG	گردشگر	ICRG	گردشگر	ICRG	گردشگر
۲۰۰۰	۷۹/۷۵	۷۷/۱۹	۸۰/۱۷	۴/۷۵۷	۶۱/۸۳	۱/۳۴۲	۶۵/۰۰	۵/۱۱۶	۵۰/۹۱	۰/۸۹۹
۲۰۰۱	۸۰/۰۴	۷۵/۲۰۲	۸۵/۹۲	۴/۷۷۲	۵۲/۷۰	۱/۴۰۲	۶۵/۶۶	۴/۳۵۷	۵۵/۵۳	۰/۸۴۱
۲۰۰۲	۸۰/۴۲	۷۷/۰۱۲	۸۵/۷۹	۵/۲۳۹	۵۸/۸۳	۱/۵۸۵	۶۳/۵۰	۴/۹۰۶	۵۱/۷۰	۰/۸۳۸
۲۰۰۳	۷۹/۰۸	۷۵/۰۴۸	۸۵/۶۷	۵/۲۱۲	۵۸/۳۷	۱/۵۴۶	۶۳/۷۵	۵/۷۴۶	۶۱/۰۰	۰/۹۲۷
۲۰۰۴	۷۶/۲۵	۷۴/۴۳۳	۸۳/۷۹	۶/۱۳۸	۵۹/۹۱	۱/۶۵۹	۶۴/۲۰	۷/۷۹۵	۶۱/۱۶	۱/۱۹۹
۲۰۰۵	۷۷/۱۳	۷۴/۹۸۸	۸۳/۰۸	۶/۷۲۸	۶۰/۸۷	۱/۸۸۹	۶۳/۰۴	۸/۲۴۴	۵۷/۴۸	۱/۳۹۹
۲۰۰۶	۷۵/۵۸	۷۷/۹۱۶	۸۳/۵۸	۷/۳۳۴	۶۱/۵۸	۲/۷۳۵	۶۲/۶۶	۸/۶۶۶	۵۶/۹۵	۱/۴۶۴
۲۰۰۷	۷۸/۷۵	۸۰/۸۵۳	۸۰/۶۳	۸/۳۴۷	۵۸/۵۰	۲/۲۱۹	۶۱/۵۰	۱۰/۶۱	۵۵/۷۰	۱/۶۸۶
۲۰۰۸	۷۸/۹۲	۷۹/۲۱۸	۷۸/۲۵	۸/۳۵۱	۵۶/۷۵	۲/۰۳۴	۵۹/۴۱	۱۲/۲۹۶	۵۶/۴۱	۱/۱۴۱
۲۰۰۹	۷۸/۷۵	۷۶/۷۶۴	۷۸/۵۰	۶/۷۹	۵۵/۶۲	۲/۱۱۶	۵۸/۸۷	۱۱/۹۱۴	۵۶/۰۴	۱/۳۹۲
۲۰۱۰	۷۸/۰۰	۷۶/۶۴۷	۸۰/۶۳	۸/۶۱۱	۵۱/۸۷	۲/۹۳۸	۵۸/۱۲	۱۴/۰۵۱	۵۶/۸۳	۱/۴۷
۲۰۱۱	۷۵/۵۴	۸۰/۴۹۹	۷۹/۴۶	۶/۲۱۹	۵۰/۱۶	۳/۳۵۴	۵۱/۲۹	۹/۴۹۷	۵۱/۱۲	۱/۷۵
۲۰۱۲	۷۲/۷۱	۸۱/۹۸	۷۸/۸۳	۸/۳۵۸	۴۹/۰۰	۳/۸۳۴	۵۰/۱۷	۱۱/۱۹۶	۵۳/۴۱	۱/۶۱۹
۲۰۱۳	۶۹/۹۲	۸۳/۶۳۴	۸۲/۳۳	۱۰/۳۶۴	۴۹/۷۰	۴/۷۶۹	۴۶/۷۵	۹/۱۷۴	۵۵/۵۴	۱/۴۳۴
۲۰۱۴	۶۸/۲۹	۸۳/۷۰۱	۸۲/۱۳	۱۳/۴۱۳	۵۳/۰۴	۴/۹۶۸	۴۹/۰۴	۹/۶۲۸۳	۵۵/۴۱	۱/۲۶۱
۲۰۱۵	۷۱/۰۰	۸۴/۴۵۲	۸۳/۰۰	۱۹/۷۳۷	۵۶/۹۵	۵/۲۳۷	۵۰/۶۲	۹/۱۳۹	۵۶/۵۰	۱/۱۱۴
۲۰۱۶	۷۰/۶۷	۸۲/۵۷	۸۳/۰۸	۲۴/۰۴	۵۸/۷۹	۴/۹۴۲	۵۱/۶۲	۵/۲۵۸	۵۷/۲۰	۱/۲۶۸

دیدگاه نهادگرایی، عوامل و متغیرهای کمی به‌تنهایی تعیین‌کننده وضعیت اقتصادی کشورها نیستند و نهادها در حکم عوامل زیربنایی رفتارها و عملکرد اقتصادی هستند و توجه به بهبود وضعیت نهادی به ارتقای عملکرد اقتصادی و توسعه منجر خواهد شد. عوامل نهادی نظیر هنجارها، رفتارها، شیوه حکمرانی،

نهادها، نهادگرایی و شاخص‌های نهادی
در ادبیات اقتصادی، از دیرباز نظریات، دیدگاه‌ها و استراتژی‌های گوناگونی برای حل مشکلات اقتصادی کشورهای در حال توسعه مطرح شده است، اما هریک در حل مشکلات مزمن آن‌ها ناکام بوده است. در دوره‌های اخیر، دیدگاه بنیادین جدیدی تحت عنوان اقتصاد نهادگرا مطرح شده است. براساس

این است که به استفاده‌کنندگان آن اجازه می‌دهد با توجه به موضوع و نوع تحقیق، برپایه این مدل، به ارزیابی‌های ریسکی خود اقدام کنند (احمدیان، ۱۳۹۰). رتبه‌بندی ریسک سیاسی این است که ابزارهایی برای ارزیابی ثبات سیاسی فراهم آورد؛ به نحوی که مقایسه‌شدنی باشند. این امر به وسیله ارزیابی امتیازهای مؤلفه‌های ریسک سیاسی انجام می‌شود. در پژوهش حاضر، این زیرشاخص در حکم شاخص نهادی در مدل لحاظ شده است. مؤلفه‌های ریسک سیاسی و سقف امتیاز آن‌ها در جدول ۳ مشاهده می‌شود:

جدول ۳: مؤلفه‌های ریسک سیاسی و سقف امتیاز آن‌ها

مؤلفه	امتیاز (حداکثر)	مؤلفه	امتیاز (حداکثر)
ثبات حکومت	۱۲	دخالت نظامیان در سیاست	۶
شرایط اجتماعی و اقتصادی	۱۲	حاکمیت نظم و قانون	۶
ریسک مصادره	۱۲	تنش مذهبی	۶
تنش خارجی	۱۲	پاسخ‌گویی حکومت	۶
تنش داخلی	۱۲	تنش‌های نژادی	۶
فساد	۶	کیفیت دیوان سالاری	۴
		امتیاز کل	۱۰۰

رتبه‌بندی ریسک اقتصادی: هدف از رتبه‌بندی ریسک اقتصادی، فراهم کردن ابزارهایی است برای ارزیابی نقاط قوت و ضعف اقتصادی جاری در کشور مورد نظر. مؤلفه‌های ریسک اقتصادی و سقف امتیاز آن‌ها در جدول ۴ بیان شده است.

جدول ۴: مؤلفه‌های ریسک اقتصادی و سقف امتیاز آن‌ها

مؤلفه	امتیاز (حداکثر)	مؤلفه	امتیاز (حداکثر)
تولید ناخالص داخلی سرانه	۵	نسبت تراز بودجه به GDP	۱۰
رشد واقعی تولید ناخالص داخلی	۱۰	نسبت حساب جاری به GDP	۱۵
نرخ تورم سالانه	۱۰	کل	۵۰

رتبه‌بندی ریسک مالی: هدف کلی رتبه‌بندی ریسک مالی فراهم آوردن ابزارهایی برای ارزیابی توانایی کشورها در پرداخت تعهدات خود است. این مؤلفه‌ها

مقررات، حقوق مالکیت هر کشور از جمله عوامل اولیه و اصلی تعیین‌کننده انگیزه‌ها و تمایلات در بخش‌های اقتصادی (نظیر مصرف، تقاضا، عرضه، سرمایه‌گذاری، کسب‌وکار) هستند که به ارتقا یا تنزل وضعیت بخش‌های گوناگون اقتصاد منجر می‌شوند (ابوجعفری، ۱۳۸۵). به باور نورث (۱۹۹۰) نهادها قوانین بازی در جامعه‌اند. در یک تعبیر کلی، نهادها مشتمل بر باورها، رفتارها (حوزه عقلانی یا غیرعقلانی)، سنت‌ها و ضوابط و مقررات حقوقی‌اند. از این لحاظ نهادها خوب به منزله ایجادکننده ساختاری انگیزشی مطرح شده که باعث کاهش نااطمینانی، تشویق کارایی و بنابراین کمک به بهبود عملکرد اقتصادی می‌شود. نهادها را می‌توانیم به دو بخش رسمی و غیررسمی تقسیم کنیم. در میان نهادهای رسمی، می‌توان از مقررات، قانون‌های اساسی، قراردادهای و حقوق مالکیت نام برد. این نهادها در جامعه مشروعیت بالایی دارند و تخلف از آن‌ها به مجازات منجر خواهد شد. نهادهای رسمی را دولت، مؤسسه‌های خصوصی یا دیگر افراد در جوامع مدنی تشکیل می‌دهند. در میان نهادهای غیررسمی، می‌توان هنجارها، اخلاق، رسوم، محرمات و ایدئولوژی‌ها را نام برد. این نهادها قوانین رفتاری غیررسمی جامعه‌اند که بخشی از فرهنگ به‌شمار می‌روند (ابوجعفری، ۱۳۸۵).

شاخص نهادی ICRG

به‌منظور نوآوری پژوهشی در حوزه ارتباط گردشگری با کیفیت نهادی و با توجه به جامعیت و انسجام شاخص ICRG، در این بخش به تشریح این شاخص پرداخته و بعد ریسک سیاسی آن را، به‌منزله متغیر توضیحی اصلی الگوی تحقیق، در نظر می‌گیریم. رتبه‌بندی گروه خدمات ریسک سیاسی (PRS)^۱ برای شاخص راهنمای بین‌المللی ریسک کشوری (ICRG) متشکل از ۲۲ متغیر در ۳ زیرگروه از ریسک است که عبارت‌اند از: ریسک سیاسی، ریسک مالی و ریسک اقتصادی. برای هر یک از زیرگروه‌ها شاخص جداگانه‌ای ساخته می‌شود که در آن شاخص ریسک سیاسی ۱۰۰ امتیاز، ریسک مالی ۵۰ امتیاز و ریسک اقتصادی ۵۰ امتیاز دارد. این شاخص رتبه‌بندی را برای ۱۴۰ کشور به‌صورت ماهانه و برای ۲۶ کشور به‌صورت سالانه انجام می‌دهد. هر کشوری که امتیاز بالاتری در این شاخص کسب کند، به معنای آن است که وضعیت مطلوب‌تری به لحاظ این شاخص نهادی دارد و از ریسک کمتری برخوردار است. یکی از مزیت‌های شاخص ICRG

1. Political Risk Services

ناخالص داخلی را به‌منزله متغیرهای متداول سمت تقاضا و متغیرهای زیرساخت‌های حمل‌ونقل، فرهنگ و امنیت عمومی را به‌منزله عوامل سمت عرضه معرفی کرده‌اند. محققان با استفاده از رویکرد پویای پانل دیتا (GMM) و با استفاده از داده‌های دوره ۱۹۹۸-۲۰۰۷ به تخمین تابع تقاضای گردشگری اقدام کردند. نتایج نشان داد حمایت دولت‌های محلی از فعالیت‌های فرهنگی تأثیر مثبتی در گردشگران داشته است. ضرایب آماری عناصر سمت عرضه گردشگری از جمله فرهنگ، امنیت عمومی و زیرساخت‌های حمل‌ونقل هر چند پایین بودند، اما همه ضرایب معنی‌دار بودند. این امر ثابت می‌کند مؤلفه‌های اقتصادی و کیفی سمت عرضه در جذب گردشگر مؤثر است.

لی (۲۰۱۵) در تحقیق خود با عنوان «کیفیت حکمرانی و رقابت‌پذیری مقصد توریستی»، به تأثیر مثبت کیفیت حکمرانی در ارتقای رقابت‌پذیری گردشگری تأکید دارد. این تحقیق در قالب مدل OLS برای ۱۴۰ کشور در سال ۲۰۱۳ انجام شد و برای متغیر کیفیت حکمرانی از سه مؤلفه فساد، قانون و نظم، و کیفیت دیوان‌سالاری (که جزو مؤلفه‌های ICRG هستند) استفاده کرد. نتیجه این بررسی نشان داد که سیاست‌های عمومی برای رشد صنعت گردشگری باید در راستای ارتقای کیفیت حکمرانی باشد.

سها و همکاران (۲۰۱۶) به بررسی تأثیر آزادی سیاسی و اقتصادی در گردشگری در قالب مدل پنل دیتا برای ۱۱۰ کشور در فاصله سال‌های ۱۹۹۵ تا ۲۰۰۲ پرداختند. آن‌ها در تحلیل خود از شاخص‌های نهادی، شامل شاخص آزادی اقتصادی جهانی (EFW) بنیاد هرتیج و شاخص ICRG (مؤلفه‌های پاسخ‌گویی دموکراتیک، کیفیت دیوان‌سالاری، تنش خارجی، ثبات حکومت) استفاده کردند. نتایج این تحقیقات نشان داد وقتی سطح آزادی‌های فردی و اقتصادی پایین است، ارتقای این نوع آزادی‌ها تأثیرات مثبت و بیشتری در ورود گردشگران خارجی خواهد داشت.

ب) مطالعات داخلی

امامقلی‌پور و آسمانه (۱۳۹۰) به بررسی تأثیر شاخص نهادی حکمرانی خوب در گردشگری در کشورهای عضو OECD طی دوره زمانی ۱۹۹۸ تا ۲۰۱۲ پرداخته است. این مطالعه با استفاده از روش داده‌های تابلویی پویا (GMM) نشان می‌دهد که کیفیت حکمرانی، تولید ناخالص داخلی و تعداد گردشگران دوره‌های گذشته، تأثیر مثبت و معنی‌دار و نرخ ارز تأثیر منفی در ورود گردشگران داشته است.

به‌دنبال سیستمی است که توانایی کشور را در تأمین مالی تعهدات و بدهی‌های قانونی، تجاری و دادوستدی ارزیابی کند. مؤلفه‌های ریسک مالی و سقف امتیاز آن‌ها در جدول ۵ مشاهده می‌شود.

جدول ۵: مؤلفه‌های ریسک مالی و سقف امتیاز آن‌ها

مؤلفه	امتیاز (حداکثر)
نسبت بدهی خارجی به GDP	۱۰
نسبت پرداخت بدهی‌های خارجی به صادرات کالاها و خدمات	۱۰
نسبت حساب جاری به صادرات کالاها و خدمات	۱۵
خالص نقدینگی بین‌المللی به صورت ماه‌های پوشش واردات	۵
ثبات نرخ ارز	۱۰
کل	۵۰

پیشینه تحقیق (مطالعات تجربی)

مطالعات تجربی متنوع با استفاده از متغیرهای گسترده در خصوص عوامل اقتصادی و شاخص‌های نهادی مؤثر در گردشگری صورت گرفته است. در ادامه به اختصار به برخی از مطالعات خارجی و داخلی با تأکید بر عوامل نهادی می‌پردازیم.

الف) مطالعات خارجی

استینر (۲۰۰۶) به بررسی وضعیت گردشگری کشورهای عربی پرداخته است که به‌رغم جاذبه‌های گردشگری، درآمد چندانی از گردشگری نداشته‌اند. نتایج بررسی او نشان داد مهم‌ترین علل فقدان درآمدزایی گردشگری در این کشورها، متغیرهای نهادی مانند نبود امنیت، تهدیدهای اجتماعی و روانی و متغیرهای اقتصادی مانند بهینه‌نبودن خدمات‌رسانی است.

سیکورا و نوناس (۲۰۰۸) به بررسی تأثیر شاخص راهنمای بین‌المللی ریسک کشوری در گردشگری برای ۱۲۰ کشور در فاصله سال‌های ۱۹۸۵ تا ۲۰۰۲ پرداختند. برآورد آنان از میزان گردشگران، در قالب مدل پنل دیتای پویا (GMM)، نشان داد یک درصد افزایش در ریسک کشوری، ۲ درصد گردشگری خاص کشورها را کاهش می‌دهد. آنان نتیجه گرفتند در برآورد گردشگری از متغیر ریسک کشوری غفلت شده است. ماسیدا و اینزو (۲۰۱۲) به بررسی عوامل تعیین‌کننده اصلی جریان گردشگری در منطقه ایتالیا پرداخته‌اند. محققان متغیرهای تراکم جمعیت و سرانه تولید

شریفی رنایی و همکاران (۱۳۹۲) با استفاده از داده تابلویی به مطالعه تأثیر شاخص‌های حکمرانی در جذب گردشگر در کشورهای منتخب اوپک (۱۹۹۶-۲۰۱۱) پرداختند. نتایج مطالعه آن‌ها نشان داد متغیرهای نهادی مانند حاکمیت قانون، ثبات سیاسی، کارایی و اثربخشی دولت و کنترل فساد و همچنین متغیرهای اقتصادی، مانند نرخ ارز و تولید ناخالص داخلی تأثیر مثبت و معنی داری در ورودی تعداد گردشگران خارجی دارد.

تلیایی و شاه‌آبادی (۱۳۹۵) در مطالعه خود به بررسی تأثیر زیرساخت‌های اقتصادی و حمل‌ونقل و همچنین شاخص نهادی حکمرانی خوب در گردشگری کشورهای در حال توسعه منتخب پرداخته است. مطالعات او در قالب مدل پنل دیتا نشان می‌دهد درآمد سرانه واقعی، جمعیت کشورها، نرخ ارز و زیرساخت‌های حمل‌ونقل تأثیر معنی داری در جذب گردشگر دارد. همچنین ضریب تأثیر مؤلفه‌های حکمرانی خوب در کشورهای در حال توسعه به نسبت کشورهای توسعه یافته بیشتر و از سطح اطمینان بالاتری برخوردار است و در نهایت پیشنهاد می‌کند زیرساخت‌های ارتقا و حکمرانی خوب در کشورهای در حال توسعه بهبود یابد. میرانی (۱۳۹۶) در مطالعه خود به بررسی تأثیر کیفیت نهادی در گردشگری پزشکی ایران در فاصله سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۷ پرداخته است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد بهبود در شاخص کیفیت نهادی، زیرساخت‌هایی نظیر هتل‌ها، وضعیت بیمارستان‌ها و کاهش نرخ ارز به افزایش جذب گردشگران پزشکی منجر می‌شود.

روش تحقیق (مدل و روش اقتصادسنجی)

روش تحقیق در این پژوهش، برحسب روش گردآوری داده‌ها، توصیفی مبتنی بر تحلیل همبستگی بوده و از نظر هدف، پژوهش کاربردی، و به لحاظ ماهیت متغیرها تحقیقی کمی است. به منظور تعیین جامعه آماری این مطالعه تطبیقی، تعداد ۲۵ کشور توسعه یافته^۱ و ۲۸ کشور در حال توسعه^۲ (که داده‌های آماری آن‌ها در دسترس بود) از قاره‌ها و مناطق جغرافیایی مختلف جهان انتخاب و داده‌های مربوط به آن‌ها از منابع آماری بین‌المللی شامل بانک جهانی، گروه خدمات ریسک سیاسی و سازمان جهانی گردشگری استخراج شد.

برحسب نوع داده‌ها و ساختار موضوع مطالعه شده در این تحقیق، از داده‌های تلفیقی سری زمانی و مقطعی (داده‌های تابلویی) به صورت پویا استفاده شده است که در آن داده‌های مقطعی (کشورها) در طول دوره زمانی مشاهده و لحاظ می‌شود. این روش ترکیبی، محیطی غنی از اطلاعات را برای گسترش روش‌های برآورد و نتایج نظری فراهم می‌کند و مزایایی نظیر محدود شدن ناهمسانی واریانس، حداقل شدن تورش‌ها، کاهش هم‌خطی و افزایش درجات آزادی و کارایی را داراست (Baltagi, 2008). در چارچوب روش داده‌های تابلویی، از جمله روش‌های مناسب، به ویژه برای حل مشکل درون‌زابدن^۳ شاخص‌های نهادی و هم‌بستگی آن با دیگر متغیرهای توضیحی و برآورد صحیح از مدل، تخمین با استفاده از گشتاورهای تعمیم‌یافته (GMM)^۴ داده‌های تابلویی پویا^۵ است. منظور از درون‌زابدن شاخص‌های نهادی آن است که همان‌گونه که در مدل بررسی کرده احتمال می‌دهیم شاخص نهادی به منزله متغیری توضیحی در متغیر وابسته یا تابع مؤثر بوده و تعیین‌کننده است، متقابلاً این احتمال وجود دارد که علیت معکوس^۶ رخ داده و متغیر وابسته یا تابع در این متغیر توضیحی (شاخص نهادی) مؤثر باشد و هم‌بستگی کاذب ایجاد کند. مشکل درون‌زایی شاخص‌های نهادی و روش حل این مشکل در برآوردهای اقتصادسنجی در مطالعات متعدد، از جمله مطالعات تجربی ذکر شده در این تحقیق، مانند سیکورا و نوناس (۲۰۰۸) و ندیری و محمدی (۱۳۹۰) بیان شده و همچنین این مسئله روش شناختی در مطالعات رودریک و ریگوبون (۲۰۰۵) در قالب تحلیل شاخص‌های نهادی و رشد بررسی شده است. روش گشتاورهای تعمیم‌یافته علاوه بر کاربرد در متغیرهای نهادی، هنگامی به کار می‌رود که تعداد مقاطع متغیرها (N) بیشتر از طول زمانی (T) باشد (Bond, 2002; Baltagi, 2008).

اهم مزایای روش GMM پویا عبارت‌اند از: لحاظ کردن ناهمسانی‌های فردی، حذف تورش‌های موجود در رگرسیون‌های مقطعی، کاهش یا رفع هم‌خطی به سبب استفاده از متغیرهای وابسته و وقفه‌دار، حل مشکل درون‌زابدن متغیرهای نهادی به سبب استفاده از متغیر وابسته با وقفه در حکم متغیر ابزاری؛ زیرا در مدل‌های پویا می‌توان از خود متغیرهای مدل به شکل درونی بهم‌نزله متغیر ابزاری استفاده کرد. مزیت اصلی تخمین (GMM) پویا آن است که تمامی متغیرهای رگرسیون که با جزء اخلاص هم‌بستگی ندارند از جمله متغیرهای با وقفه و متغیرهای

3. Endogeneity

4. Generalized Method of Moments

5. Dynamic Panel Data

6. Reverse Causation

۱. شامل فرانسه، آلمان، آمریکا، اسپانیا، انگلیس، بلژیک، فنلاند، استرالیا، دانمارک، نروژ، یونان، ژاپن، کره جنوبی، ایتالیا، مکزیک، هلند، لهستان، پرتغال، سوئد، سوئیس، ترکیه، ایرلند، اتریش، کانادا، نیوزلند
۲. شامل کشورهای ایران، عراق، جمهوری سوریه، کنیا، مصر، کوبا، اردن، لبنان، تونس، یمن، اروگوئه، غنا، تانزانیا، ویتنام، سریلانکا، آرژانتین، فیلیپین، کاستاریکا، البانی، بلغارستان، بنگلادش، هند، اندونزی، اتیوپی، کلمبیا، برزیل، آفریقای جنوبی، و شیلی

چنانچه در مدل متغیرهای توضیحی به جز $L(Tour_{i,t})$ و $L(ICRGr_{i,t})$ را با نماد (X_{it}) در قالب بردار $k \times 1$ ، شامل k متغیر توضیحی (متغیر کنترل) بشناسیم، مدل به صورت ذیل بیان می‌شود:

$$L(Tour_{i,t}) = \alpha_1 L(Tour_{i,t-1}) + \alpha_2 L(ICRGr_{i,t}) + \gamma X_{it} + \varepsilon_{it} + \mu_i$$

در تخمین این معادله چند مورد مدنظر قرار می‌گیرد: یکی تأثیرات ثابت (μ_i) و دیگری معرفی متغیر وابسته وقفه‌دار در معادله. برای حل این مسائل، ارلانو و بوند (۱۹۹۱) تخمین‌زننده روش گشتاورهای تعمیم‌یافته تفاضلی مرتبه اول را پیشنهاد کردند که شامل حذف تأثیرات ثابت با گرفتن تفاضل مرتبه اول از معادله است. پس از تفاضل‌گیری مرتبه اول در مدل خواهیم داشت:

$$\Delta L(Tour_{i,t}) = \alpha_1 \Delta L(Tour_{i,t-1}) + \alpha_2 \Delta L(ICRGr_{i,t}) + \gamma \Delta X_{it} + \Delta \varepsilon_{it}$$

یکی از نتایج تبدیل مدل آن است که تمامی متغیرهایی که در طی زمان ثابت اند (همانند تأثیرات ثابت کشوری) در مدل حذف می‌شوند (μ_i) حذف می‌شود) اما مسئله مهم دیگر در این مدل، درون زابودن احتمالی متغیرهای کنترل و نیز هم‌بستگی بین جزء اخلال ε_{it} و متغیر وابسته با وقفه $L(Tour_{i,t-1})$ است. برای اینکه تخمین‌گر بتواند برآوردی سازگار و بدون تورش ارائه دهد، لازم است که اعتبار شرایط گشتاور^۲ یعنی شرط زیر برآورده شود. (Arellano & Bond, 2008)

$$E[\Delta \varepsilon_{it} L(Tour_{i,t-1})] = E[\Delta \varepsilon_{it} X_{t-k}] = 0 \quad \forall k > 1$$

این موضوع از طریق آزمون‌های بیان‌شده در ادامه نتایج برآورد، ارزیابی خواهد شد. برای اطمینان از مناسب بودن روش گشتاورهای تعمیم‌یافته دو آزمون مطرح است؛ یکی آزمون سارگان (آزمون عدم هم‌بستگی سریالی جملات خطا و متغیر ابزاری) که برای صحت و اعتبار متغیرهای ابزاری به‌کار می‌رود و دیگری آزمون ارلانو-بوند با هدف اعتبار برآورد به روش GMM مبنی بر این که در تخمین به این روش، باید جملات اخلال دارای هم‌بستگی سریالی مرتبه اول $AR(1)$ بوده، اما دارای هم‌بستگی سریالی مرتبه دوم $AR(2)$ نباشند (Baltagi, 2008).

نتایج برآورد مدل

نتایج برآورد مدل با استفاده از نرم‌افزار اقتصادسنجی stata برای دو گروه کشورهای توسعه‌یافته و توسعه‌نیافته منتخب به صورت زیر است:

تفاضلی- می‌توانند به‌طور بالقوه متغیر ابزاری باشند (Greene, 2008). این نوع تخمین مجموعه‌ای طبیعی از ابزارها را از درون مدل ارائه می‌کند که احتمال علیت معکوس از متغیر تابع به نهادها را کاهش می‌دهد. همچنین این روش بسیاری از متغیرها همانند فرهنگ، قومیت و مذهب را که طی زمان ثابت و عواملی قوی‌اند و در متغیر تابع تأثیر دارند و می‌توانند بانهاد هم‌بسته باشند حذف می‌کند. این متغیرهای حذف شده باعث ایجاد تورش در تخمین مدل می‌شوند، اما روش تخمین (GMM) این امکان را می‌دهد که از راه تفاضل گرفتن از داده‌های آماری، تأثیر این عوامل حذف شود (Baltagi, 2008).

تصریح الگو (مدل تخمین)

با نگاهی به مطالعات تجربی ارائه‌شده، از جمله مطالعات سیکورا و نوناس (۲۰۰۸) و امامقلی‌پور و آسمانه (۱۳۹۰)، با توجه به ماهیت متغیرهای تحقیق و روش اقتصادسنجی اشاره‌شده، الگو براساس روش گشتاورهای تعمیم‌یافته (GMM) به تفکیک برای دو گروه کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه منتخب ذکر شده به صورت زیر است:

$$L(Tour_{i,t}) = \alpha_1 L(Tour_{i,t-1}) + \alpha_2 L(ICRGr_{i,t}) + \alpha_3 L(OP_{i,t}) + \alpha_4 IF_{i,t} + \alpha_5 L(HDI_{i,t}) + \alpha_6 L(INFRA_{i,t}) + \varepsilon_{it} + \mu_i \\ i = 1, 2, 3, \dots, N \quad t = 1, 2, 3, \dots, T$$

$L(Tour_{i,t})$: لگاریتم توریسم ورودی هر دوره برای کشورهای منتخب.

$L(Tour_{i,t-1})$: لگاریتم توریسم ورودی دوره قبل برای کشورهای منتخب.

$L(ICRGr_{i,t})$: لگاریتم شاخص راهنمای ریسک بین‌المللی کشورها (ریسک سیاسی) در هر دوره برای کشورهای منتخب.

$L(OP_{i,t})$: لگاریتم درجه بازبودن اقتصاد هر دوره برای کشورهای منتخب.

$IF_{i,t}$: شاخص تورم هر دوره برای کشورهای منتخب.

$L(HDI_{i,t})$: لگاریتم شاخص توسعه انسانی هر دوره برای کشورهای منتخب.

$L(INFRA_{i,t})$: لگاریتم زیرساخت‌های حمل‌ونقل که در این تحقیق، براساس مطالعات مشابه از لگاریتم تعداد حمل‌ونقل هوایی استفاده می‌شود.

ε_{it} : جزء اخلال.

μ_i : نشان‌دهنده تأثیرات ثابت برای هر کشور (همان‌طور که در مزایای روش GMM اشاره شد، به سبب تفاضل‌گیری حذف خواهد شد).

جدول ۳: نتایج برازش الگو به روش GMM برای کشورهای توسعه یافته منتخب

متغیر توضیحی	ضرایب	Z	مقدار احتمال P-Value
L(Tour _{i,t-1})	۰/۷۲۸۷	۲۶/۸۹	۰/۰۰
L(ICRG _{it})	۰/۳۰۹۲	۲/۱۹	۰/۰۲۸
L(OP _{it})	۰/۲۵۹۷	۶/۸۳	۰/۰۰
IF _{it}	-۰/۰۰۱۹	-۲/۲۰	۰/۰۲۸
L(HDI _{it})	۱/۳۳۸۸	۳/۱۱	۰/۰۰۲
L(INFRA _{it})	۰/۰۷۹۳	۴/۳۹	۰/۰۰
cons	۱/۱۲۲۱	۲/۷۵	۰/۰۰۶

جدول ۴: نتایج آزمون‌های خاص روش GMM برای کشورهای توسعه یافته منتخب (آزمون سارگان).

Chi2(119)	۲۲/۴۷۶۲۳
Prob> Chi2	۱/۰۰۰

در چار چوب روش GMM برطبق نتایج آزمون سارگان، فرض صفر یعنی مناسب و معتبر بودن متغیرهای ابزاری را نمی‌توان رد کرد.

جدول ۵: آزمون آرلانو - بوند (خودهمبستگی مرتبه اول و دوم)

order	Z	Prob>z
(AR(1	-۲/۱۷۷۳	۰/۰۲۹۵
(AR(2	۰/۷۳۶۸۸	۰/۴۶۱۲

برطبق نتایج این آزمون آرلانو - بوند، خودهمبستگی پسماندهای مرتبه اول (AR(1) وجود دارد که صحت اعتبار نتایج مدل آزمون شده براساس روش GMM را تأیید می‌کند.

براساس نتایج تخمین در جدول ۲، در کشورهای توسعه یافته منتخب، ضریب تخمینی گردشگران دوره قبل مثبت و معنی دار است؛ به طوری که یک درصد افزایش در میزان گردشگران دوره قبل حدود ۰/۷۲۸۷ درصد میزان گردشگران دوره جاری را افزایش می‌دهد. به معنای دیگر، مقدار کمی این برآورد نشان می‌دهد میزان گردشگران هر دوره با این ضریب، در میزان گردشگران دوره بعد مؤثر است. به لحاظ تئوری نیز به این مفهوم است

که دیدگاه و نظر مثبت گردشگران دوره قبل در نگرش و انگیزه گردشگران دوره جاری مؤثر است. ضریب تخمینی شاخص راهنمای ریسک بین‌المللی کشورها مثبت و معنی دار است. طبق نتایج برآورد در این کشورها، یک درصد افزایش در مقدار این شاخص، به ۰/۳۰۹۲ درصد افزایش در میزان گردشگران منجر می‌شود (امتیاز بالاتر در این شاخص به معنای وضعیت مطلوب تر این شاخص نهادی و ریسک کمتر است). از دیدگاه نهادگرایی، این شاخص مهم نهادی، به ویژه در بعد ریسک سیاسی آن، تأثیر درخور توجهی در ابعاد گوناگون اقتصاد و از جمله بخش گردشگری دارد؛ زیرا وضعیت مناسب نهادی با تأکید بر مؤلفه‌های ریسک سیاسی (مؤلفه‌هایی نظیر شرایط اجتماعی، تنش داخلی و خارجی، تنش مذهبی و نژادی و...) به نحو مستقیمی در تمایل ورود گردشگران به کشورها مؤثر است.

ضریب تخمینی درجه باز بودن اقتصاد کشورها تأثیر مثبت و معنی داری در گردشگری خارجی این گروه کشورها دارد؛ به نحوی که یک درصد افزایش در این عامل باعث ۰/۲۵۹۷ درصد افزایش در گردشگران خارجی می‌شود؛ زیرا هرچه دجه باز بودن اقتصاد، یعنی نسبت صادرات و واردات به تولید ناخالص داخلی یک کشور بیشتر باشد، به تبع آن فرصت بهتری از طریق تجارت بین‌الملل برای معرفی جاذبه‌های گردشگری فراهم شده، در نهایت در افزایش گردشگران خارجی مؤثر خواهد بود.

ضریب تخمین نرخ تورم در این گروه کشورها منفی و تقریباً با درجه تأثیر کم (-۰/۰۰۱۹) و معنی دار است. با توجه به این که گروه کشورهای توسعه یافته عمدتاً از ثبات اقتصادی بهره‌مندند، تورم و سطح عمومی قیمت‌ها تأثیر منفی، اما محدود در گردشگری خارجی دارد که با ادبیات موضوع و تئوری‌های اقتصادی تطبیق دارد؛ زیرا تورم به معنی افزایش سطح عمومی قیمت‌ها، از جمله کالا و خدمات حوزه گردشگری است که می‌تواند در تقاضای گردشگری تأثیر منفی، اما محدود داشته باشد.

جدول ۸: آزمون آرلانو - بوند
(خودهم‌بستگی مرتبه اول و دوم)

order	z	Prob>z
(AR (1	-۲/۹۲۴۴	۰/۰۰۳۵
(AR (2	۱/۶۱۰۵	۰/۱۰۷۳

برطبق نتایج آزمون آرلانو - بوند، خودهم‌بستگی پسماندهای مرتبه اول AR(1) وجود دارد که صحت اعتبار نتایج مدل آزمون شده براساس روش GMM را تأیید می‌کند.

براساس نتایج تخمین در جدول ۵ برای کشورهای در حال توسعه منتخب، ضریب تخمین گردشگران دوره قبل، مثبت و معنی دار است؛ به این معنا که یک درصد افزایش در گردشگران دوره قبل، باعث ۰/۸۹۴۵ درصد افزایش در گردشگران دوره جاری خواهد شد. به لحاظ تئوری نیز به نظر می‌رسد ذهنیت و دیدگاه مطلوب گردشگران دوره‌های گذشته، در تمایل و مطلوبیت گردشگران دوره‌های بعد از آن مؤثر است. این ضریب بیشتر از ضریب تخمینی آن برای کشورهای توسعه یافته است؛ بنابراین می‌توان گفت با توجه به ذهنیت گاهی منفی و نامطلوب گردشگران در مورد گروه کشورهای در حال توسعه، رضایت‌مندی گردشگران ورودی هر دوره، تأثیرات زیادی در تمایل گردشگران بالقوه دوره‌های بعد دارد.

ضریب برآوردی شاخص راهنمای ریسک بین‌المللی کشوری مثبت و معنی دار است. طبق تخمین برآورد شده، یک درصد بهبود در این شاخص به ۰/۶۴۸۹ درصد افزایش در گردشگران خارجی این گروه کشورها منجر می‌شود که این نتیجه با مطالعات تجربی تطابق دارد. از دیدگاه نهادگرایان، علاوه بر متغیرهای کمی اقتصاد، شاخص‌های نهادی (مانند ICRG) تأثیرات درخور توجه و عمیقی در وضعیت اقتصادی و از جمله صنعت گردشگری دارد. به‌ویژه این‌که در گروه کشورهای در حال توسعه این شاخص‌های نهادی در وضعیت نامناسب بوده (ریسک بالا) و ارتقای این مؤلفه‌های نهادی در بهبود وضعیت صنعت گردشگری آن‌ها تأثیرات پایدار و بنیادی دارد.

ضریب تخمینی درجه بازبودن اقتصاد (مجموع صادرات و واردات به تولید ناخالص داخلی) بر تأثیر مثبت این عامل در گردشگری خارجی دلالت دارد؛ به‌نحوی که یک درصد تغییر در آن، به ۰/۱۹۲۸ درصد افزایش در گردشگری خارجی منجر می‌شود. هرچه

ضریب تخمینی شاخص توسعه انسانی (HDI) مثبت و معنی دار است؛ به‌طوری که انتظار می‌رود یک درصد افزایش در این شاخص، به ۱/۳۳۸۸ درصد افزایش در ورودی گردشگران خارجی منجر شود که نشان‌دهنده تأثیر مستقیم وضعیت شاخص توسعه انسانی در گردشگری این گروه کشورهاست. گفتنی است این نتایج با نتایج مطالعات مشابه تطابق دارد. مقایسه ضریب تخمینی شاخص توسعه انسانی و شاخص راهنمای ریسک بین‌المللی کشورها (ICRG)، در گروه کشورهای توسعه یافته بر اهمیت و تأثیر نسبتاً بالای وضعیت شاخص توسعه انسانی در جذب گردشگر دلالت دارد.

ضریب تخمینی زیرساخت‌های حمل‌ونقل مثبت و معنی دار معادل ۰/۰۷۹۳ است که با توجه به ضرورت فراهم‌بودن زیرساخت‌های حمل‌ونقل، به‌ویژه حمل‌ونقل هوایی، به‌منظور انتقال مسافران به معنی تأثیر نسبی آن در گردشگری بین‌المللی این گروه کشورهاست. همان‌طور که مشاهده می‌شود، عرض از مبدأ در این برآورد، مثبت و معنی دار است.

جدول ۶: نتایج برازش الگو به روش GMM
برای کشورهای در حال توسعه منتخب

متغیر توضیحی	ضرایب	Z	مقدار احتمال P-Value
$L(Tour_{i,t-1})$	۰/۸۹۴۵	۴۵/۵۲	۰/۰۰
$L(ICRG_{i,t})$	۰/۶۴۸۹	۷/۸۶	۰/۰۰
$L(OP_{i,t})$	۰/۱۹۲۸	۴/۲۸	۰/۰۰
$IF_{i,t}$	۰/۰۰۰۸	۲/۱۲	۰/۰۳۴
$L(HDI_{i,t})$	-۰/۰۰۲۱	-۰/۶۴	۰/۵۱۹
$L(INFRA_{i,t})$	۰/۰۵۰۹	۳/۰۹	۰/۰۰۲
cons	-۲/۴۱۲۳	-۵/۹۸	۰/۰۰

جدول ۷: نتایج آزمون‌های خاص روش GMM
برای کشورهای در حال توسعه منتخب (آزمون سارگان)

Chi2(119)	۲۷/۰۰۵۸
Prob> Chi2	۱/۰۰۰

برطبق نتایج آزمون سارگان، فرض صفر یعنی مناسب و معتبر بودن متغیرهای ابزاری را نمی‌توان رد کرد.

زمینه تجارت بین‌المللی بیشتر باشد، به معنای افزایش گردشگری تجاری است. از طرفی به تبع تجارت، باعث تعاملات بیشتر ملت‌ها و معرفی بهتر جاذبه‌های گردشگری کشور مقصد می‌شود.

ضریب تخمینی نرخ تورم در کشورهای در حال توسعه منتخب، نزدیک به صفر اما مثبت و معنی‌دار است (معادل ۰/۰۰۰۸). به نظر می‌رسد در این کشورها سطح قیمت‌ها تأثیر درخور ملاحظه‌ای در تقاضای ورود گردشگر ندارد، بلکه تورم در این کشورها به علت کاهش ارزش پول داخلی آن‌ها و تقویت ارز خارجی، حتی به شکل محدود، باعث افزایش قدرت خرید گردشگران خارجی شده است.

ضریب تخمین شاخص توسعه انسانی برای گروه کشورهای در حال توسعه مثبت، اما به لحاظ آماری بی‌معنی است. به لحاظ تحلیلی می‌توان گفت، تمایل و تقاضای گردشگران خارجی برای سفر به کشورهای در حال توسعه بیشتر تحت تأثیر ذهنیت‌های گردشگران بالقوه هر دوره (که با متغیر گردشگران ورودی دوره قبل در مدل نشان داده شد)، شاخص‌های نهادی و جاذبه‌های تاریخی، فرهنگی و طبیعی باشد و وضعیت شاخص توسعه انسانی این عامل برخلاف کشورهای توسعه‌یافته، در گردشگری کشورهای در حال توسعه تأثیر معنی‌داری نداشته است.

ضریب تخمینی زیرساخت‌های حمل‌ونقل بر تأثیر مثبت و معنی‌دار آن در گردشگران خارجی این گروه کشورها دلالت دارد؛ به نحوی که یک درصد افزایش در زیرساخت‌های حمل‌ونقل ۰/۰۵۰۹ درصد افزایش در گردشگران خارجی را نشان می‌دهد. از آنجاکه برای گردشگری بین‌المللی یکی از عوامل مهم، زیرساخت‌های حمل‌ونقل به‌ویژه هوایی است، این ضریب تخمینی تأییدکننده این تأثیر و مطابق با مطالعات مشابه است. در نهایت عرضه از مبدأ مثبت و معنی‌دار است.

نتیجه‌گیری

با بررسی تحقیقات ارائه‌شده درباره عوامل مؤثر در گردشگری نتیجه‌گیری می‌شود در این مطالعات تأکید بر عوامل سمت تقاضا، عرضه و شرایط اقتصادی بوده و معمولاً از تأثیر کیفیت نهادی غفلت شده است. براین اساس این پژوهش به بررسی عوامل نهادی (شاخص راهنمای ریسک بین‌المللی کشورها) در کنار سایر عوامل (نظیر زیرساخت‌های حمل‌ونقل، تورم، شاخص توسعه انسانی و درجه بازبودن اقتصاد)

پرداخته است. در این مطالعه تطبیقی، به تفکیک ۲۵ کشور توسعه‌یافته و ۲۸ کشور در حال توسعه (که داده‌های آماری آن‌ها در دسترس بود) انتخاب شدند و با استفاده از روش اقتصادسنجی داده‌های تابلویی پویا (GMM) در مورد تخمین مدل اقدام شد. نتایج برآورد مدل فرضیه اصلی تحقیق مبنی بر تأثیر مثبت و درخور توجه شاخص نهادی راهنمای ریسک بین‌المللی کشورها (ICRG) در گردشگری بین‌المللی را تأیید کرد.

بر اساس نتایج به‌دست‌آمده در جدول‌های ۲ و ۵ در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه منتخب، ضریب تخمین برای گردشگران ورودی دوره قبل در هر دو گروه کشورها، مثبت و معنی‌دار است و با نتایج مطالعه امامقلی‌پور و آسمانه (۱۳۹۰) مطابقت دارد. اما این ضریب برای کشورهای در حال توسعه منتخب ۰/۸۹۴۵ و برای کشورهای توسعه‌یافته منتخب ۰/۷۲۸۷ است. این موضوع به این معناست که در کشورهای در حال توسعه با توجه به مشکلات ساختاری و ریسک‌های بالقوه احتمالی توجه به رضایت‌مندی گردشگران ورودی به‌منظور جذب و ایجاد انگیزه برای گردشگران دوره‌های بعد اهمیت بسزایی دارد و ضریب تخمینی بزرگ‌تر این موضوع را تأیید می‌کند.

همان‌طور که در تحلیل نظری و همچنین نتایج تخمین مشخص شد، در هر دو گروه کشورهای توسعه‌یافته و توسعه‌نیافته، شاخص نهادی راهنمای ریسک بین‌المللی کشوری (مؤلفه‌های ریسک سیاسی) تأثیر درخور ملاحظه مثبت و معنی‌دار دارد که فرضیه اصلی تحقیق را تأیید می‌کند و با نتایج مطالعات سیکورا و نوناس (۲۰۰۸) و میرانی (۱۳۹۸) همسواست. در واقع بهبود در وضعیت این شاخص نهادی، در بعد ریسک سیاسی با متغیرهایی مانند ثبات دولت، تنش داخلی و خارجی، تنش مذهبی و نژادی، حاکمیت نظم و قانون و... محیط نهادی مناسب و ذهنیت مطلوب را برای ورود گردشگران خارجی فراهم می‌کند. به عبارت دیگر ثبات سیاسی، امنیت و فقدان تنش‌ها که در این شاخص نهادی نمود دارد، مستقیماً در تمایل گردشگران به سفر مؤثر است. در کشورهای در حال توسعه منتخب که معمولاً ساختار نهادی ناکارآمد است و سطح پایینی دارد، شدت تأثیر این شاخص در بهبود وضعیت گردشگری بیشتر و مهم‌تر است (ضریب در کشورهای در حال توسعه ۰/۶۴۸۹ و در کشورهای توسعه‌یافته ۰/۳۰۹۸ است).

(کمتر از ۰/۶ درصد) بوده است. این در حالی است که کشور فرانسه ۱۲۸، آلمان ۱۲۴، آمریکا ۱۱۹، ژاپن ۱۱۳ و اسپانیا ۱۰۳ میلیون گردشگر را به خود اختصاص داده‌اند. این تفاوت عمیق به خوبی قدرت تأثیر کیفیت نهادی را در گردشگری، در کنار سایر عوامل مؤثر نشان می‌دهد.

با توجه به این که بسیاری از کشورهای در حال توسعه در سطح مناسبی از جاذبه‌های گردشگری هستند، به نظر می‌رسد بهبود زیرساخت‌های اقتصادی و امکانات به‌تنهایی کافی نیست و به‌منظور توسعه گردشگری بین‌المللی برای این کشورها سیاست‌ها و اقدامات ذیل پیشنهاد می‌شود:

الف) برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری به‌منظور کسب رضایت‌مندی حداکثری گردشگران با هدف ایجاد انگیزه در گردشگران بالقوه آتی. اجرای این سیاست‌ها به‌منظور توسعه گردشگری از طریق مشارکت بخش‌های ارائه‌کننده خدمات گردشگری و سازمان‌های دولتی ذی‌ربط، به‌ویژه در ایران مورد تأکید است؛

ب) انجام اصلاحات نهادی، از جمله ارتقای مؤلفه‌های شاخص نهادی راهنمای ریسک بین‌المللی کشوری تأثیر بسزایی در بهبود وضعیت گردشگری کشورهای در حال توسعه دارد و در سیاست‌گذاری‌های عمومی میان مدت و بلندمدت، توجه به ارتقای کیفیت نهادی (مانند ثبات، رفع تنش‌ها، شرایط اجتماعی، وضعیت مقررات، قراردادهای، حمایت‌های حقوقی و...) از اولویت‌های این کشورها و از جمله کشور ایران است. ایجاد تغییرات مثبت در نهادهای رسمی از طریق وضع یا اصلاح قوانین و مقررات مربوط به گردشگران، به تقویت حمایت‌های حقوقی از آنان، ارتقای اعتماد و کاهش ریسک منجر می‌شود و صنعت گردشگری را توسعه می‌دهد؛

ج) اعمال سیاست‌های گسترش و حمایت از تجارت خارجی (واردات و صادرات) و ارتقای سطح بازبودن اقتصاد از عوامل مهم تأثیرگذار در ارتقای گردشگری در گروه کشورهای در حال توسعه، از جمله ایران است. سیاست‌گذاران باید از پیوند متقابل تجارت و گردشگری بهره‌برند و در تجارت خارجی، معرفی جاذبه‌های گردشگری ایران در حکم یک مقصد مطلوب سفر مدنظر قرار گیرد؛

د) بر برنامه‌ریزی و ایجاد تسهیلات برای سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های بخش حمل‌ونقل به‌ویژه با مشارکت بخش خصوصی داخلی و خارجی، همچنین گسترش

با نگاهی به نتایج تخمین در هر دو گروه کشورها، درجه بازبودن اقتصاد تأثیر مثبت و معنی‌دار در ورودی گردشگر خارجی دارد که در راستای مطالعات پورفرج و همکاران (۱۳۸۷) بوده و تأیید می‌کند با تقویت تجارت بین‌المللی علاوه بر رونق گردشگری تجاری، زمینه ارتقای تعاملات و جذب گردشگر فراهم خواهد شد.

در هر دو گروه کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه، زیرساخت‌های حمل‌ونقل (به‌ویژه هوایی) تأثیر در خور توجهی در بهبود وضعیت گردشگری خارجی داشته است. این نتیجه با اکثر مطالعاتی که به تأثیر عوامل اقتصادی در گردشگری پرداخته‌اند، از جمله مطالعات سیاح و شاه‌آبادی (۱۳۹۲)، مطابقت دارد. بنابراین با توجه به فقدان زیرساخت‌های حمل‌ونقل مناسب در کشورهای در حال توسعه، سرمایه‌گذاری در این بخش اهمیت ویژه‌ای خواهد داشت.

ضریب شاخص توسعه انسانی در گروه کشورهای توسعه یافته منتخب مثبت و معنی‌دار است. این گروه کشورها مشابه با نتایج مطالعات لیم (۱۹۹۷) و راسخی (۱۳۹۲) است. در حالی که در کشورهای در حال توسعه منتخب، از معنی‌داری مناسب برخوردار نیست و ظاهراً عوامل دیگری نظیر وضعیت شاخص‌های نهادی و زیرساخت‌های اقتصادی مناسب، در جذب گردشگر برای این کشورها اهمیت بسزایی دارد.

ضریب سطح عمومی قیمت‌ها (تورم) در کشورهای توسعه یافته بسیار کوچک و منفی و با قواعد کلاسیک اقتصادی منطبق است و رابطه معکوس قیمت و تقاضای گردشگری را به‌طور محدود نشان می‌دهد. در مقابل سطح عمومی قیمت‌ها (تورم) در کشورهای در حال توسعه منتخب تأثیر بسیار کم اما مثبت را نشان می‌دهد و برخلاف نتایج مطالعات مشابه از جمله مطالعات سیاح و شاه‌آبادی (۱۳۹۲) است. توضیح این که با توجه به وضعیت اقتصادی این کشورها، به نظر می‌رسد کاهش ارزش پول این کشورها و تقویت ارزش خارجی باعث تقویت رقابت‌پذیری قیمتی این گروه کشورها شده و تأثیر مثبت محدودی در گردشگری بین‌المللی آن‌ها داشته است.

در تأیید نتیجه اصلی تحقیق گفتنی است طبق گزارش رقابت‌پذیری سفر و گردشگری سال ۲۰۱۹ مجمع جهانی اقتصاد^۱ در بین ۱۴۰ کشور جهان، ایران ارزان‌ترین کشور جهان بوده و از لحاظ رقابت‌پذیری قیمت، رتبه اول را دارد؛ در حالی که از ۱/۴ میلیارد گردشگر جهانی، سهم ایران فقط ۷/۸ میلیون نفر

خطوط هوایی خارجی، تأکید می‌شود و تأثیر درخور توجهی در ارتقای گردشگری خارجی در این کشورها و از جمله ایران دارد.

عوامل متعددی در گردشگری بین‌المللی مؤثر بوده و در مطالعات متعدد بررسی شده‌اند، اما در این پژوهش برای بررسی کمی دقیق‌تر فرضیه اصلی و برآورد بهتر (همراه با کاهش خطای مدل) به‌منزله محدودیت پژوهشی، ناگزیر به انتخاب محدود متغیرهای توضیحی مؤثر شده‌ایم. از جمله محدودیت‌های دیگر پژوهش این است که شاخص‌های نهادی کمی استفاده‌شده در مطالعات، به‌طور عمده ناظر بر نهادهایی مانند وضعیت حکمرانی، مقررات، قوانین، ریسک، تنش‌ها، بوروکراسی و... بوده و داده‌ها یا وضعیت برخی نهادهای غیررسمی و کیفی مانند هنجارها، آداب و رسوم، ایدئولوژی‌ها و... در دسترس نبوده و به‌منظور استفاده در تحقیقات گردشگری، از آن‌ها غفلت شده است. دسترسی نداشتن به برخی داده‌های آماری معتبر، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه نیز یکی دیگر از محدودیت‌های این پژوهش تطبیقی است.

منبع

ابوجعفری، روح‌الله (۱۳۸۵). «برداشت‌های اقتصاد نهادگرا و مطالعات اقتصاد اسلامی». فصلنامه اندیشه صادق، شماره ۲۲، ص ۱۲۲-۱۴۵.

احمدیان، مریم (۱۳۹۰). معرفی و نقد شاخص راهنمای ریسک بین‌المللی کشوری. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، دفتر مطالعات محیط کسب‌وکار.

امامقلی‌پور، سارا و آسمانه، زهرا (۱۳۹۰). «تعیین ارتباط بین گردشگری و حکمرانی در کشورهای عضو OECD با استفاده از روش گشتاورهای تعمیم‌یافته GMM». اولین کنفرانس ملی جغرافیا، گردشگری، منابع طبیعی و توسعه پایدار، تهران.

پورفرج، علیرضا، عیسی‌زاده روشن، یوسف و چراغی، کبری (۱۳۷۸). «فناوری اطلاعات و ارتباطات، صنعت گردشگری، رشد اقتصادی». فصلنامه اقتصاد و تجارت نوین، دوره ۴، شماره ۱۳، ص ۴۶-۶۶.

تلیابی، فریبا و شاه‌آبادی، ابوالفضل (۱۳۹۵). «تأثیر نهاد حکمرانی کشور میزبان بر درآمد گردشگری کشورهای در حال توسعه منتخب». فصلنامه برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، دوره ۵، شماره ۱۶، ص ۸-۳۰.

راسخی، سعید و حسینی، سپیده (۱۳۹۲). «عوامل مؤثر بر تراکم گردشگری در کشورهای در حال توسعه منتخب». برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، سال سوم، شماره ۸، ص ۶۹-۸۶.

سیاح، علی (۱۳۹۲). تأثیر زیرساخت‌های حمل‌ونقل و شاخص حکمرانی بر تقاضای گردشگری کشورهای منتخب توسعه‌یافته و در حال توسعه طی دوره ۲۰۰۰-۲۰۱۱. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته اقتصاد، دانشکده اقتصاد دانشگاه بوعلی سینا.

شاه‌آبادی، ابوالفضل و سیاح، علی (۱۳۹۲). «تأثیر زیرساخت‌های اقتصادی بر گردشگری (رویکرد پنل دیتا)». برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، سال دوم، شماره ۷، ص ۲۵-۴۳.

شریفی‌رنانی، حسین، سجادی‌خواجویی، فرزاد و ترابی، افسانه (۱۳۹۲). «نقش حکمرانی خوب در جذب گردشگر (مطالعه موردی: کشورهای منتخب OPEC)». اولین همایش الکترونیکی ملی چشم‌انداز اقتصاد ایران با رویکرد حمایت از تولید ملی.

مریدی، مرضیه (۱۳۹۵). بررسی نقش گردشگری در توسعه اشتغال کلانشهرها. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته مدیریت شهری، دانشکده مدیریت، واحد علوم تحقیقات تهران.

میرانی، نینا (۱۳۹۶). بررسی نقش کیفیت نهادی بر توسعه صنعت گردشگری پزشکی در ایران: رویکرد پویایی‌های سیستمی. پایان‌نامه دکتری، رشته اقتصاد، دانشکده اقتصاد، دانشگاه تبریز.

ندیری، محمد و محمدی، تیمور (۱۳۹۰). «بررسی تأثیر ساختارهای نهادی بر رشد اقتصادی با روش گشتاورهای تعمیم‌یافته». فصلنامه مدل‌سازی اقتصادی، سال پنجم، شماره ۱۵، ص ۱-۲۴.

Arellano, M., & Bond, S. (1991). "Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations". *Review of Economic Studies*, 58(12), 277-297.

Baltagi, B. H. (2008). *Econometric Analysis of Panel Data*. West Sussex: Wiley.

Greene, W. H. (2008). *Econometric analysis*. sixth edition. New Jersey, Upper Saddle River: Pearson International.

Lee, S. (2015). "Research note: Quality of government and tourism destination competitiveness". *Tourism Economics*, 21(4), 881-888.

Lim, C., & McAleer, M. (2002). "Time series forecasts of international travel demand for Australia". *Tourism Management*, 23(4), 389-396.

Sequeira, T. N., & Nunes, P. M. (2008). "Does country risk influence international tourism? A dynamic panel data analysis". *Economic Record*, 84(265), 223-236.

Steiner, C. (2006). *Socialdistance, Security Threats and Tourism Volatility*. University of Mainz Germany.

Witt, S. F., & Witt, C. A. (1995). "Forecasting tourism demand: A review of empirical research". *International Journal of Forecasting*, 11(3), 447-475.

North, D. (1990). *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge University Press. New York.

Oxford Dictionary of English (2004) [book on CD-ROM]. (2nd edition). New York, NY: Oxford University Press

Rigobon, R., & Rodrik, D. (2005). "Rule of law, democracy, openness and income". *Economics of Transition*, 13(3), 533-64.

Saha, S., Su, J. J., & Campbell, N. (2017). "Does political and economic freedom matter for inbound tourism? A cross-national panel data estimation". *Journal of Travel research*, 56(2), 221-234.